

نقش فرهنگ و مدیریت جهادی در تحقق جهاد اقتصادی به منظور

توسعه فرهنگی اجتماعی جامعه عشایری

دکتر محمدتقی امانپور

چکیده:

عشایر به عنوان ذخایر انقلاب در کشور شناخته شده‌اند. با توجه به اهمیت این جامعه در کشور، جهاد اقتصادی در این جامعه نیز باید مورد توجه قرار گیرد. عشایر با بیش از ۲۱۲ هزار خانوار و جمعیتی بالغ بر ۱/۲ میلیون نفر که ۳۲ میلیون هکتار از مراتع و ۲۸٪ دام کشور را در اختیار داشته و ۳۵٪ صنایع دستی و ۲۰٪ پروتئین موردنیاز کشور را تولید می‌کنند و حامل بخش مهمی از سنت‌ها و خرده فرهنگ‌های ایرانی هستند، لازم است در «جهاد اقتصادی» به آنها توجه بیشتری صورت پذیرد. هدف این مقاله، تبیین نقش فرهنگ جهادی و راهکارهای عملی برای رسیدن به توسعه فرهنگی و اجتماعی جامعه عشایری است. روش تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی صورت گرفته است.

نتایج حاصله نشان می‌دهد با توجه به نقش تاریخی و اقتصادی و اجتماعی عشایر در کشور، باید با استفاده از دانش بومی، احیای فرهنگ و ارزشهای غنی و تاریخ ساز جامعه عشایری و استفاده کارآمد از مدل‌های توسعه‌ای بخصوص آن دسته از زیرمدل‌ها که موضوعیت دام و مرتع و حوزه‌های آبخیز را شامل می‌شود، بایستی امکان زندگی پرنشاط تر، سرزنده تر و کارآمدتر را برای جامعه عشایری فراهم کرد.

کلید واژه‌ها: جهاد اقتصادی، عشایری، توسعه پایدار، آبخوان داری، دام و مرتع.

مقدمه:

مقام معظم رهبری همه ساله در پیام‌های نوروزی خود به منظور کاربردی کردن و جهت دادن به مطالبات مردم و مسئولین در کسب فیض از رهنمودهای معظم له شعار سالیانه‌ای را مطرح می‌فرمایند که خیر و برکت‌های بسیاری در جهت دادن به تلاش‌ها و اقدامات دست اندرکاران و مردم فراهم می‌کند. ایشان سپس در سخنرانی‌ها و دیدارهای بعدی، ابعاد موضوع را شکافته و شعار سال را به صورت همه جانبه تبیین می‌کنند. همچنین به نکات اساسی و مهمی در اجرایی کردن شعار سال توجه می‌دهند از جمله:

- ۱- توجه محوری مردم و مسئولین به شعار سال و ارائه طرح و برنامه برای اجرایی کردن شعار مذکور در حوزه وظایف و مسئولیت‌ها و خدماتی که ارائه می‌کنند.
- ۲- توجه محوری به شعار سال، نوعی اولویت دادن به موضوع مذکور است و نباید از دیگر وظایف اساسی که به صورت جاری طبق روال صورت می‌گیرد، غفلت شود.
- ۳- شعارها سالیانه است؛ اما باید توجه شود که شعار هر سال، اگر چه در همان سال محور تمرکز و توجه است، اما در سال‌های بعد نیز باید ادامه یابد و تحقق اهداف شعار سال باید در برنامه‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت دنبال شود.
- ۴- نوعی همگرایی و نگاه سیستمی باید در اجرای شعارهای سالیانه مورد توجه باشد به گونه‌ای که توجه و تمرکز در اجرایی کردن یک شعار، اسباب انجام اقداماتی برخلاف شعارهای سال‌های قبل نباشد؛ مثلاً نمی‌توان به بهانه جهاد اقتصادی، انسجام ملی را خدشه دار کرد و امثال آن.
- ۵- پشتوانه و مرجع قرار دادن اسناد بالادستی نظام، مثل چشم انداز بلند مدت توسعه پایدار ملی، برنامه‌های درازمدت و میان مدت، نقشه جامع علمی کشور، الگوی ایرانی و اسلامی پیشرفت و امثال آن لازم است در همه برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات برای اجرایی کردن شعارهای سالیانه، مورد توجه قرار گیرد.

بخش اول: تبیین مفاهیم و شاخص‌ها

قبل از هرگونه اقدام و برنامه‌ریزی لازم است مفاهیم و تعاریف تبیین شود تا برنامه‌ریزی‌های ملی، بخشی و منطقه‌ای که توسط هر فرد حقیقی، حقوقی، دستگاه مسئول، دست‌اندرکاران و ذینفعان صورت می‌گیرد از فرهنگ و مفاهیم و تعاریف واحدی تبعیت کند. لذا تلاش بر آن است که هرچند مختصر به این مهم پرداخته شود و با فراهم کردن فهم عمومی مشترک، برنامه‌ها و اقدامات از همگرایی بیشتری برخوردار شود.

فرهنگ و مدیریت جهادی:

فرهنگ و مدیریت جهادی، میراث ارزشمند اجرایی کردن فرمان تاریخی حضرت امام خمینی (ره)، رهبر کبیر انقلاب اسلامی و بنیانگذار جمهوری اسلامی، در تأسیس نهضت مقدس جهادسازندگی است.

مطالعات جامع و متعددی در خصوص فرهنگ و مدیریت جهادی صورت گرفته است که حاصل آن فهرست کردن بیش از یکصد مورد عنوان شاخص و ارزش در شناسایی و کاربرست دانش تولید شده در حوزه فرهنگ و مدیریت جهادی شده است.

از جمله مهم‌ترین آنها عبارتند از:

(۱) همه با هم جهادسازندگی، سرلوحه انسجام و وحدت ملی برای خدمتگزاری همه جانبه.

(۲) تلاش خستگی ناپذیر و مستمر، رویکردی به منظور تلاش تا دستیابی به اهداف.

(۳) کار و تلاش و خدمت را عبادت تلقی کردن، گامی در جهت فرهنگ‌سازی برای فعالیت خالصانه و صادقانه.

(۴) دانش محور نمودن فعالیت‌ها در چارچوب جهاد علمی و تحقق دانش بنیان شدن اداره کشور.

(۵) توجه عمیق و کاربردی به آموزه‌های دینی در انجام وظایف و خدمتگزاری.

- ۶) ولایت مداری و همسویی و تقویت نظام اسلامی در همه فعالیت‌ها.
- ۷) توجه درازمدت به دستاوردها، فعالیت‌ها و خدمات با ماهیت جامع‌نگری، کار سیستمی و الگوپذیری در جهت تحقق توسعه پایدار ملی.
- ۸) فراهم کردن زمینه رشد و تعالی شخصیت انسانی در فرایند فعالیت و خدمت.
- ۹) یاری‌رسانی به دیگران در انجام موفق فعالیت‌ها و شادمانی از توفیقات آنها.
- ۱۰) نهایت مدارا و همراهی با همکاران سازمان، خدمتگزاران نظام و اتخاذ مواضع روشن و قاطع در برابر دشمنان و توطئه‌گران.
- ۱۱) حفاظت و صیانت از دستاوردهای مادی و معنوی نظام و تلاش در جهت غنی‌سازی و ارتقای آنها.
- ۱۲) شناخت صحیح سرمایه‌ها و داشته‌ها و به کارگیری منابع با حداکثر بهره‌وری در جهت تحقق الگوهای توسعه ملی.
- انتخاب بعضی از عناوین مهم از میان بیش از یکصد عنوان شاخص و ارزش در فرهنگ و مدیریت جهادی و تلقی کردن آنها به عنوان مهم‌ترین عناوین، قطعاً کار آسانی نیست اما به هر صورت نوعی گزینش، انتخاب و اولویت دادن به آنهاست. طبیعی است که در یک فعالیت جامع، سیستمی و همه‌جانبه، ضمن توجه به اولویت‌ها، سایر عناوین نیز در فرایند اجرایی کردن برنامه‌ها عنوان و مورد توجه و استفاده قرار می‌گیرد.

اقتصاد و جهاد اقتصادی:

آنچه از اقتصاد در شعار جهاد اقتصادی می‌تواند به صورت علمی و برجسته مورد توجه باشد، رونق بازار فعالیت و کسب و کار به منظور افزایش رشد اقتصادی کشور تا دستیابی به رشد سالیانه ۸٪ که هدف برنامه پنجم است و حفظ و ارتقای آن در سطوح بالاتر در صورت امکان می‌باشد. این رونق بازار کسب و کار، الزامات خاص خود را دارد که از جمله می‌توان به مهم‌ترین آنها به شرح زیر اشاره کرد:

- (۱) اعتمادسازی و ایجاد فضای امن و روان با هدف افزایش امید، انگیزه و تلاش برای فعالیت.
 - (۲) حمایت و پشتیبانی شفاف از فعالیتهای اقتصادی با ارائه خدمات و تسهیلات موردنیاز همراه با رفع موانع.
 - (۳) اجرایی کردن قوانین و مقررات موردنیاز رونق اقتصادی و پرکردن خلأهای قانونی در این رابطه.
 - (۴) فراهم‌سازی امکان صیانت از دستاوردهای مادی و معنوی که حاصل تلاش و فعالیت اقتصادی می‌باشد.
 - (۵) حمایت و پشتیبانی از کارآفرینی و نوآوری در مدیریت و توسعه بازار کسب و کار، همراه با حفظ مشاغل موجود و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید.
 - (۶) فراهم‌سازی امکان حضور و تعامل دوجانبه با بازارهای منطقه‌ای و جهانی با هدف گرفتن سهم مناسب از بازارهای موجود یا خلق بازارهای جدید.
 - (۷) حمایت از فعالیت شفاف اقتصادی و مقابله جدی با باندهای رانت‌آفرین و زد و بندهای اقتصادی.
 - (۸) معرفی استانداردهای ملی، منطقه‌ای، جهانی و حمایت همه‌جانبه از کاربست آنها، برقراری سیاست‌های حمایتی و تشویقی در جهت افزایش بهره‌وری، کارآمدی و کیفیت فعالیت‌ها و تلاش برای ارتقای دائمی استانداردهای ملی.
 - (۹) حمایت از فعالیتهای اقتصادی دانش محور با ارائه خدمات و تسهیلات برای حضور در بازارهای ملی و فرا ملی.
- تحقق جهاد اقتصادی، مستلزم تدوین و ارائه یک برنامه ضربتی در این خصوص است. ضربتی بودن برنامه برای اجرایی شدن آن در سال ۱۳۹۰ می‌باشد، در عین حال رعایت ملاحظات اشاره شده لایه‌های مختلفی از توجه را طلب می‌کند که این ملاحظات می‌تواند در تدوین برنامه کوتاه مدت، میان مدت و درازمدت با تمرکز بر شعار مذکور تبلور پیدا کند.

نکات کلیدی شعار جهاد اقتصادی موردنظر مقام معظم رهبری:

شایسته است تدوین برنامه ضربتی موردانتظار، در چارچوب انتظارات و محورهای تبیین شده توسط مقام معظم رهبری صورت گیرد. محورهای تبیین شده جهاد اقتصادی حسب فرمایشات ایشان عبارتند از:

- ۱- رشد پرشتاب کشور مطابق با پیش بینی برنامه پنجم توسعه و دستیابی به رشد حداقل ۸٪ در توسعه ملی.
- ۲- برنامه‌ریزی همه جانبه برای ارتقای بهره‌وری در گستره ملی و در همه سطوح بخشی و منطقه‌ای تا دستیابی به کارآمدی حداکثر در استفاده از سرمایه‌ها و داشته‌ها.
- ۳- کاهش فاصله درآمدی دهک‌های جامعه در جهت برقراری عدالت متناسب با پیش بینی برنامه پنجم.
- ۴- کاهش نرخ بیکاری و حل مسائل و مشکلات فراروی اشتغال فراگیر با تاکید بر شکل‌گیری تعاونی‌های بزرگ.
- ۵- صرفه جویی و ارائه الگوهای بهینه شده مصرف در همه زمینه‌ها با اولویت بهینه‌سازی مصرف آب به ویژه در بخش کشاورزی.
- ۶- فراهم‌سازی زمینه مشارکت همه جانبه مردم در شکل‌گیری جهاد اقتصادی.
- ۷- افزایش روحیه تدین و معنویت به منظور افزایش سطح سلامت و شفاف‌سازی در فعالیت‌های اقتصادی.
- ۸- پرهیز از مسائل حاشیه و متمرکز کردن ذهنیت جامعه به مسئله اصلی که همان جهاد اقتصادی است.
- ۹- حفظ انسجام و اتحاد ملی، تلاش برای ارتقای آن و پرهیز از هرگونه تفرقه و شکاف در بین اقشار مردم با تاکید بر همسویی با نظام اسلامی و پرهیز از هرگونه اختلاف و نزاع بین قوای سه گانه و دست اندرکاران.

۱۰- توجه به توسعه علم و فناوری و تقویت فعالیت‌های دانش محور در راستای تحقق جهاد اقتصادی به صورت دانش بنیان.

عناوین بعضی از سیاست‌های راهبردی و شعارهای سالیانه مطرح شده از سوی مقام معظم رهبری:

- لازم است نیم‌نگاهی به سایر شعارهای مطرح شده طی سال‌های اخیر داشته باشیم. این شعارها به صورت عمده عبارتند از:
- ۱- جهاد اقتصادی.
 - ۲- همت مضاعف و تلاش مضاعف.
 - ۳- اصلاح الگوهای مصرف.
 - ۴- جهاد علمی و دانش بنیان شدن اداره کشور.
 - ۵- اتحاد ملی و انسجام اسلامی.
 - ۶- شکوفایی و نوآوری.
 - ۷- همبستگی ملی و مشارکت عمومی.
 - ۸- نهضت خدمتگزاری.
 - ۹- پاسخگویی و شفافیت در فعالیت‌ها.
 - ۱۰- صرفه جویی.
 - ۱۱- کار سازنده.
 - ۱۲- انضباط اقتصادی و مالی.
 - ۱۳- وجدان کاری و انضباط اجتماعی.
 - ۱۴- الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت.

بخش دوم: چگونگی برنامه‌ریزی برای تحقق جهاد اقتصادی:

اینکه چگونه با رعایت این همه ملاحظات، یک برنامه ضربتی تهیه شود که ضمن هم‌خوانی با اسناد بالادستی، تقویت‌کننده فعالیت‌ها در ارتباط با شعار سال‌های قبل بوده و قابلیت استمرار میان‌مدت و درازمدت را هم داشته باشد، کار آسانی نبوده و از نظر علمی در شرایط فقدان الگوهای توسعه پایدار یا عنوان شایسته‌ای که رهبر معظم انقلاب اسلامی تحت نام «الگوی ایرانی - اسلامی پیشرفت» مطرح فرموده‌اند، بسیار دشوار و شاید غیرممکن باشد، اما مانع از تلاش علمی و مطالعه و ارائه پیشنهاد و ارزیابی آنها و در نهایت، ارائه یک جمع‌بندی اولیه قابل قبول نخواهد بود. بعضی از مهم‌ترین اقدامات پیشنهادی در این رابطه می‌تواند به صورت زیر باشد:

۱- الزامات کلان تحقق جهاد اقتصادی:

- ارزیابی فوری برنامه حذف یارانه‌ها و قیمت‌های حامل انرژی و انجام تعدیل و اصلاحات لازم برای عدم توقف فعالیت‌های اقتصادی و رونق بازار کسب و کار.
- برقراری ضمانت‌های عملی و کاربردی در جذب سرمایه‌های خارجی با تعهد عملیاتی بودن خروج اصل و فرع آنها، حسب درخواست سرمایه‌گذار.
- ارائه سیاست‌های تشویقی در حفظ مشاغل و اشتغال‌زایی.
- حمایت از کارآفرینی و نوآوری در کسب سهمیه از بازارهای منطقه‌ای و جهانی یا خلق بازارهای جدید و اعلام بسته‌های تشویقی مربوطه.
- برقراری تسهیلات در تجاری‌سازی دستاوردهای علمی، پژوهشی، فناوری و به خصوص تدوین یا تهیه و تأمین الگوها و مدل‌های اصلاح مصرف منابع به ویژه در رابطه با آب و حامل‌های انرژی.

- ارائه تسهیلات و بسته‌های تشویقی جهت ترویج و پیاده‌سازی الگوهای مصرف اصلاح شده و نوین و انجام فعالیت‌های وسیع تبلیغاتی و آموزشی برای معرفی و ترویج عمومی آنها.
- ایجاد فضای امن و مطمئن برای فعالیت سرمایه‌گذاران، کارآفرینان، نوآوران و ایجاد مراجع ذیصلاح و صاحب اختیار برای رفع موانع و مشکلات پیش روی فعالان مذکور.
- ایجاد کرسی‌های نظریه‌پردازی در چگونگی تولید دانش تولی‌گری، کارفرمایی و روش‌های عملی و کارآمد، کاهش تصدی‌گری و حمایت مادی و معنوی از هرگونه مطالعه و پژوهش کاربردی در این خصوص.
- حمایت از گسترش آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و علمی کاربردی برای حرفه‌ای شدن مشاغل و فعالیت‌ها و تشویق دانشگاه‌ها به ایجاد و توسعه آموزش‌های میان رشته‌ای برای تربیت نیروهای استراتژیست و متدولوژیست موردنیاز.

۲- اقدامات قابل انجام در حوزه امور عشایر برای اجرایی کردن جهاد

اقتصادی

بخش کشاورزی در تحقق جهاد اقتصادی یک هدف عمده اصلی است. از سویی فرهنگ و مدیریت جهادی و کار جهادگرانه در بخش کشاورزی و توسعه روستایی تولد یافته و در این خاستگاه، مقدس و رفیع شده است و از سوی دیگر تأکید مقام معظم رهبری بر موضوع ارائه الگوهای بهینه در مصرف آب و به خصوص آب در بخش کشاورزی که ۸۵٪ آب موجود کشور را مصرف می‌کند، نشان از تأکید و اهمیت و ضرورت تحقق جهاد اقتصادی در این بخش دارد.

با اتکا به مطالعات انجام شده در بخش کشاورزی و طراحی اولیه الگوی توسعه پایدار^۱ برای بخش که دربرگیرنده ۱۵ طرح ملی است و تحقق آنها نوید «جهاد اقتصادی» و بلکه یک انقلاب سبز را در بخش کشاورزی می‌دهد و دستاوردهای مهمی همچون فراهم شدن امکان تهیه آب و غذا برای ۳۰۰ میلیون نفر، ایجاد ده میلیون فرصت شغلی جدید و افزایش تولید ناخالص ملی در بخش کشاورزی به میزان یکصد میلیارد دلار از جمله دستاوردهای کمی و تحقق بخشی از اهداف این الگوسازی است. لذا می‌توان برای زیربخش عشایری و جامعه بیش از یک میلیون نفری عشایر که ۲۰٪ پروتئین کشور را تولید می‌کند^۲ و موضوعیت اصلی را در حفظ و احیا یا بهره برداری بیش از ظرفیت و تخریب مراتع کشور به عنوان یکی از اصلی‌ترین سرمایه‌های ملی در بخش کشاورزی را می‌تواند داشته باشد از این الگو و طرح‌های ملی آن بهره گرفت.

طرح‌های مهمی همچون آبخوانداری و آبخیزداری، مدیریت دام و مرتع، تبدیل ضایعات کشاورزی به غذای ارزان و فراوان دام و طیور و مهندسی مجدد برنامه‌های اسکان عشایر می‌تواند در حوزه امور عشایر، نقش خاص و انحصاری را ایفا کند و نویدبخش «جهاد اقتصادی» در این زیر بخش مهم کشاورزی باشد. از سوی دیگر تحقق جهاد اقتصادی در جامعه عشایری، نیازمند توجه اساسی به ساختارسازی و فرهنگ سازی است تا به گونه‌ای اثربخش، توسعه پایدار در جامعه عشایری را میسر سازد. این گونه اقدامات نیز متکی به دانش متعددی که در گذشته در رابطه با جامعه عشایری تجربه شده اما ناقص و محدود بوده است، می‌تواند در سطح گسترده تر و مؤثرتر باز تجربه و به نوعی مهندسی مجدد شود. این تجربیات باید به غنی‌سازی تجربیات و مهارت‌های زندگی در جامعه عشایری منجر شود به گونه‌ای که کوچ و مهاجرت دائمی فصلی از ییلاق به قشلاق، نه یک اجبار تاریخی و جغرافیایی برای بهره‌گیری از امکانات

^۱ - جهاد اقتصادی در بخش کشاورزی - امانپور - خرداد ماه ۱۳۹۰

^۲ - سازمان امور عشایر ایران - گزارش عملکرد ۱۳۸۹

تامین غذای دام، بلکه نوعی بهره‌گیری پایدار از منابع همراه با نشاط و سرزندگی و سرشار از عزت و غرور و فرهیختگی باشد تا جایی که خرده فرهنگ زندگی عشایری روندی روبه رشد و بالنده پیدا کند و تحولات توسعه‌ای و فناوری نتواند آن را تحت تأثیر جدی قرار داده و در معرض افول و یا کهنگی و فراموشی قرار دهد. چنین رویکردی، اندکی دشوار اما دست یافتنی است.

اینک به بعضی از اقدامات که بتواند جهاد اقتصادی در جامعه عشایری را محقق کند به طور خلاصه اشاره می‌شود.

الف: اقدامات ساختاری جهت تقویت دانش و قابلیت‌های کارفرمایی سازمان

امور عشایر:

سازمان امور عشایر به عنوان متولی فعالیت‌ها و اقدامات در حوزه جامعه عشایر، طی ۳۲ سال پس از انقلاب اسلامی با تکیه بر حمایت‌های همه جانبه نظام اسلامی، اقدامات ارزشمند، اثرگذار و فراوانی انجام داده و بیم و امیدهای فراوانی را برای دستیابی به توسعه‌ای پایدار در حوزه امور عشایر آفریده است. این تجربیات بیش از همه به گونه‌ای اقداماتی در حوزه تصدی‌گری فعالیت‌ها بوده است تا خدماتی مؤثر و ارزشمند به جامعه عشایری توسط سازمان ارائه شود و اسباب دلگرمی بیش از پیش آنان فراهم شود. تحقق «جهاد اقتصادی» در جامعه عشایر امروز، نیازمند طرح و برنامه جدید و نوینی است که اجرایی شدن آن منجر به تولید و توسعه دانش کارفرمایی در حوزه امور عشایری شود. مقصود از دانش کارفرمایی عبارت است از دانشی که امکان تولی‌گری و اعمال حاکمیت را به گونه‌ای فراهم کند که همه تصدی‌گری‌ها توسط اشخاص حقیقی و حقوقی از جامعه عشایری یا خدمتگزاران آنها در بخش خصوصی و عمومی محقق شود و سازمان برنامه ریز، تنها ناظر و حمایت کننده و پشتیبان باشد. این امر اگر چه کم و بیش آغاز شده است اما باید غنی‌سازی شود و گسترش یابد. نمونه‌ای از این گونه اقدامات که

می‌تواند به تقویت تولی‌گری و گسترش دانش کارفرمایی در حوزه امور عشایر منجر شود عبارتند از:

- (۱) مطالعه و بهره‌گیری از تجربیات موفق دیگر کشورها در توسعه جوامع عشایری.
- (۲) برگزاری جشنواره نوآوری و کارآفرینی در جامعه عشایری به طور سالیانه همراه با نمایشگاه مربوطه برای تقویت روحیه رقابت در نوآوری و کارآفرینی و انتخاب و تشویق برترین‌ها.
- (۳) برگزاری سالیانه جشنواره‌های ورزشی با موضوعیت ورزش‌های پهلوانی و سنتی و عشایری و در صورت لزوم پیگیری ایجاد فدراسیون‌های ورزشی تخصصی مربوطه.
- (۴) تعریف دوره‌های خاص آموزش‌های عالی علمی کاربردی ویژه جامعه عشایری و بورسیه کردن فرزندان ممتاز عشایر.
- (۵) ایجاد تعاونی اعتبار و سپس بانک تخصصی ویژه عشایر و ارائه تسهیلات ویژه برای عشایر.
- (۶) تشویق متخصصین و کارشناسان و مدیران بخش عشایری برای تشکیل شرکت‌های مهندسی مشاور و حمایت و پشتیبانی از آنها با تعریف و واگذاری پروژه به آنها.
- (۷) تأسیس بانک ایده و تشویق دست اندرکاران و ذینفعان و اساتید و نظریه‌پردازان به ارائه ایده‌های نوآورانه برای تحول جامعه عشایری و خریداری ایده‌ها همراه با جوایز ارزنده برای ایده‌های برتر.
- (۸) نیازسنجی مطالعاتی برای مشخص کردن عناوین و اولویت‌های پژوهشی در جامعه عشایری و تهیه و تدوین نظام و ساختار مطالعاتی و پژوهشی مورد نیاز.
- (۹) طراحی و پیاده‌سازی مدل کاربست مطالعات و پژوهش برای بهره‌گیری حداکثر از مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در حوزه امور عشایر.
- (۱۰) نمونه سازی، ترویج و معرفی دستاوردهای نوین برای گسترش استفاده از فناوری‌های پیشرفته به منظور تحول کیفی و بهینه‌سازی فعالیت در جامعه عشایری.

۱۱) بازطراحی نظام آموزش‌های رسمی و غیررسمی در همه مقاطع تحصیلی از ابتدایی و عالی برای پوشش دادن به همه سطوح سنی و بهره‌گیری حداکثر از فرصت‌ها و اوقات فراغت عشایر اعم از زنان و مردان.

۱۲) مطالعه در مورد دانش بومی عشایر (Traditional Knowledge) و بازسازی و غنی‌سازی و ترویج و معرفی آنها همراه با گسترش موارد استفاده.

۱۳) انجام مطالعات لازم در مورد فرهنگ‌سازی و تمدن‌سازی عشایر در طول تاریخ و ارائه و ترویج دستاوردهای آن.

۱۴) بررسی چگونگی توسعه صنعت توریسم در جامعه عشایری و فراهم‌سازی آشنایی بیشتر آحاد مردم با فرهنگ و جامعه عشایری و استفاده از دستاوردهای اقتصادی فرهنگی آن.

ب- اقدامات توسعه‌ای در حوزه امور عشایر:

جامعه عشایری کشور با ۲۱۲ هزار خانوار و ۱/۲ میلیون نفر و با در اختیار داشتن ۳۲ میلیون هکتار از مراتع و ۲۸٪ دام کشور و تولید ۱۸۰ هزار تن گوشت و ۲۰٪ پروتئین دامی، لازم است که نقشی پایدار در توسعه اقتصادی اجتماعی کشور داشته باشد. این نقش اگر درست تعریف شود، می‌تواند از سویی به احیای مراتع و جنگل‌ها و از سوی دیگر به تامین پروتئین موردنیاز کشور و نیز تقویت همه جانبه یک جمعیت فعال، شاداب و تاثیرگذار در نظام اسلامی تبدیل شود.

موضوع اصلی برای «جهاد اقتصادی» در این حوزه فعالیت‌های مرتبط با دام و مرتع است که خوشبختانه مورد توجه بوده و در فرایند مطالعات کاربردی انجام شده در بخش کشاورزی و در چارچوب طراحی مدل توسعه پایدار کشاورزی از جمله زیرمدل‌های مهم تعریف شده، زیرمدل توسعه پایدار مدیریت دام و مرتع است که به طور خلاصه این مدل تبیین می‌شود. همچنین در ادامه چند پروژه مهم دیگر به طور خلاصه معرفی شده و

سپس مدل توسعه پایدار مدیریت دام و مرتع با تشریح و توضیحات افزون‌تر آورده شده است.

برای آنکه این توضیحات مختصر به گونه‌ای موثر نقش مدیریت پایدار دام و مرتع را مشخص کند، لازم است باتوجه به محدودیت‌ها و فرصت‌ها و الزامات، مدل مذکور معرفی شود.

۱- محدودیتها:

- فقر مراتع و روند رو به تخریب آنها.
- فزونی جمعیت دامی نسبت به ظرفیت تولیدی مراتع.
- عدم انجام عملیات حفاظت آب و خاک و آبخیزداری مراتع.
- ضعف اجرا و محدودیت در پیاده‌سازی برنامه جامع احیای مراتع اعم از کودپاشی، بذرپاشی، مدیریت بهره برداری و ...
- فقدان برنامه تلفیقی تغذیه دستی و چرا در مراتع و تأکید بر تغذیه دام از طریق چرای آزاد در مراتع.

۲- فرصت‌ها:

- توسعه دانش بشری در بهره برداری علمی و مدیریت شده از مراتع.
- وجود مطالعات و پژوهش‌های کاربردی انجام شده در حوزه آموزش و پژوهش در بخش کشاورزی در زیربخش مراتع.
- امکان تولید غذا و علوفه ارزان و مفید با عمل‌آوری ضایعات فراوان کشاورزی.
- امکان بهره‌گیری چندمنظوره از مراتع علاوه بر چرای دام.
- توسعه صنایع تبدیلی و پشتیبانی امور دام به عنوان حوزه اصلی سرمایه گذاری در جامعه عشایری.

۳- معرفی زیرمدل توسعه‌ای مدیریت پایدار دام و مرتع:

باعنایت به محدودیت‌های بهره‌برداری از مراتع و استفاده بهینه از فرصت‌های موجود در بهره‌برداری پایدار از منابع گیاهی در مراتع، مدل توسعه پایدار مدیریت دام و مرتع به عنوان یکی از زیرمدلهای مرتبط با مدل توسعه پایدار کشاورزی موردتوجه قرار گرفته و طراحی اولیه آن صورت گرفته است. منطق این طراحی، متکی به تعداد قابل توجهی مطالعه کاربردی انجام شده در امور دام، مراتع و جنگل‌ها و زیربخش‌های مرتبط با آنها صورت گرفته است به گونه‌ای که استفاده از آنها می‌تواند بهره‌گیری پایدار از مراتع را همراه با توسعه کمی فعالیت‌های امور دام میسر و عملی سازد. پیاده‌سازی این زیرمدل، موکول به الزامات و انجام اقداماتی است که در ذیل اشاره شده است. این اقدامات اگرچه ممکن است نو و بدیع نباشد اما روش بکارگیری جامع و همه‌جانبه آنها به همراه نوآوری‌هایی چند، قابلیت‌های جدیدی در مراتع ایجاد می‌کند که بیشتر متکی به غنی‌سازی اکوسیستم و اقتصاد اکوسیستم‌ها است. در این مختصر همه ابعاد طرح و جزئیات قابل تشریح نبوده و صرفاً مواردی چند به عنوان نمونه آورده می‌شود.

- ۱- شناسایی و دسته بندی عرصه‌های مرتعی براساس حوزه‌های آبخیز.
- ۲- واگذاری عرصه‌های مذکور قطعی یا اجاره درازمدت به عشایر.
- ۳- طراحی و برنامه‌ریزی پروژه مدیریت پایدار دام و مرتع در عرصه‌های واگذارشده.
- ۴- انجام عملیات جامع آبخیزداری در عرصه اعم از حفاظت آب و خاک و مدیریت منابع زیستی.
- ۵- انجام عملیات بذرپاشی، کودپاشی و حصارکشی‌های موردنیاز.
- ۶- تعیین زمان دقیق بهره‌برداری از عرصه و تعیین ظرفیت چرا براساس تعداد دام در هکتار.
- ۷- طراحی و آماده‌سازی بهینه و عملی سکونتگاه‌های موقت عشایر و دام در کنار عرصه موردنظر.

- ۸- تهیه خوراک آماده و پلیت شده متناسب با جیره تعریف شده هر نوع دام و فراهم سازی امکان انبارداری.
- ۹- مدیریت تغذیه دام به صورت چرای نیمه باز به صورت چرای روزانه و تغذیه دستی شبانه.
- ۱۰- فراهم سازی امکانات، تجهیزات جایگاه و دیگر ملزومات.
- ۱۱- استفاده از مطالعات انجام شده در انتخاب گونه های گیاهی بهینه جهت احیای مراتع.
- ۱۲- استفاده کارآمد از همه روش های غنی سازی و احیای مرتع از جمله توسعه صنعت زنبورداری در مجاورت مراتع.
- ۱۳- شناسایی و بکارگیری فناوری های نوین ابزار و تجهیزات پیشرفته و نوآوری ها در احیا و بهره برداری از مراتع.
- ۱۴- به حداکثر رسانی مدیریت و بهره برداری پایدار از منابع زیستی (آب، خاک، منابع گیاهی، منابع جانوری و اکوسیستم) با بکارگیری نوآوری، روش های تلفیقی و غنی سازی منابع با ارتقای پلکانی، مهندسی ارزش و دیگر روش های کارآمد کردن فعالیت ها.

۴- آبخوانداری، ابزار کارآمد توسعه جوامع عشایری:

از آنجا که پخش سیلاب بر عرصه آبخوان ها در اراضی بالادست دشتهای، جایی که معمولاً آبرفت درشت دانه و بدون پوشش گیاهی است، صورت می گیرد، مشارکت جامعه عشایری در پخش سیلاب بر آبخوان ها و آبخوانداری می تواند پروژه بسیار مهمی به شمار آید. این امر همچنین می تواند فصل نوینی در زندگی عشایر بگشاید و فعالیت و حیات آنها را در بیلاق و قشلاق دچار تحول کند. یک عرصه آبخوان، نه تنها یک مرتع پربرکت و غنی برای دامهاست بلکه با توجه به تلفیق پوشش جنگلی و مرتعی که ایجاد می شود، محلی مناسب برای فعالیت زراعی و باغی و جنبی عشایر نیز خواهد بود.

آبخوانداری اندیشه علمی و کارآمدی است که دانشمند ایرانی به نام دکتر سیدآهنگ کوثر در شهرستان فسا در روستای گره بایگان در سال ۱۳۶۰ برای اولین بار و با همکاری جهادسازندگی منطقه در یک پایلوت ۲۰۰۰ هکتاری به اجرا درآورد. بر اساس این طرح با احداث آب بندان‌های کوتاه، سیلاب از بستر رودخانه به کانال‌های جانبی انتقال و سپس از طریق شبکه پخش در عرصه آبرفت پخش می‌شود. سیلاب خروشان وحشی به تدریج در آب بندان‌های متوالی، کنترل و به کانال‌های پخش هدایت و در عرصه آبرفت درشت دانه که قابلیت نفوذ بالا دارد پخش می‌شود. این عملیات متناسب با توالی سیلاب‌ها، یک یا چندبار در سال تکرار و ضمن پخش کردن خاک حاصلخیز بر عرصه پخش و آبیاری کردن عرصه، امکان رشد گیاهان مرتعی و رویش درختان جنگلی را همراه با انجام فعالیت زراعت و باغبانی دیم فراهم می‌کند. این ایده در دهه ۷۰ توسط معاونت آموزش و تحقیقات جهادسازندگی و با فعالیت مرکز تحقیقات آبخیزداری جهادسازندگی در ۳۸ ایستگاه و در ۱۰۰ هزار هکتار توسعه یافته و هزاران پروژه تحقیقاتی در این ایستگاه‌ها به اجرا درآمده است. دستاوردهای علمی و پژوهش‌های کاربردی این ایستگاه‌ها اکنون می‌تواند دست‌مایه جامعه عشایری باشد و با مطالعه جامع آبخیزهای کشور، هر جا در مجاورت مراتع مورد استفاده، رودخانه یا آبراه‌های وجود دارد که سیلاب‌های آن قابل بهره‌برداری برای پخش باشد می‌تواند به غنی‌سازی اراضی مرتعی و افزایش قابلیت بیولوژیک آنها کمک شایسته‌ای کند.

به نظر می‌رسد نزدیک به ۱۴ میلیون هکتار از آبرفت‌های کشور این استعداد را دارند. باید معلوم شود که چه مقدار آن توسط جامعه عشایری می‌تواند مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

۵- قشلاق‌ها نیازمند مهندسی مجدد است:

با آغاز پائیز و پایان یافتن فصل بهره‌برداری از مراتع، کوچ به سوی قشلاق‌ها آغاز می‌شود. معمولاً قشلاق‌ها در حوالی مناطق گرمسیر و نزدیک سکونتگاه‌های روستایی و

شهری انتخاب می‌شود و همین امر، توجیه‌گر اقدامات برای واگذاری زمین و فعالیت‌های زراعی و تولید علوفه در مناطق مذکور است. توجه به نیازمندی‌های زیر می‌تواند بهانه‌ای برای مهندسی مجدد اسکان در قشلاق‌ها باشد:

- ۱- ایجاد و توسعه صنایع عمل‌آوری ضایعات و تولید خوراک دام پلیت شده.
- ۲- ایجاد و توسعه صنایع پشتیبان کشاورزی و دامداری و صنایع دستی.
- ۳- بهره‌گیری از خدمات آموزشی، ترویجی و مطالعاتی.
- ۴- استفاده کارآمد از هرزآب‌ها و آب‌های مدیریت شده غیرقابل استفاده تا پایان فصل زمستان.

۵- ضرورت بهره‌برداری پایدار از منابع زیستی (آب، خاک، منابع گیاهی و جانوری و اکوسیستم).

در این راستا توصیه می‌شود که موضوع استفاده از آب‌های سرگردان و مدیریت نشده که بهره‌برداری زمستانه ندارند، برای پخش در عرصه‌های مرتعی و بایر با احداث خط لوله و ایستگاه‌های پمپاژ در دستور کار مدیریت امور عشایر قرار گیرد. نوعی تشابه بین استفاده از این منابع آبی و آبخوانداری وجود دارد زیرا همچنان که پخش یک یا چند سیلاب زمستانه بر عرصه آبخوان منجر به ایجاد عرصه‌های مرتعی جدید می‌شود، استفاده و پخش این گونه آب‌ها که در زمستان مصرفی ندارند بر عرصه‌های مرتعی نیز موجب غنی‌سازی پوشش گیاهی و توسعه بهره‌برداری پایدار از مراتع می‌شود. اگرچه ممکن است این اقدام، آثار آبخوانداری را در غنی‌سازی سفره‌های زیرزمینی نداشته باشد اما قطعاً برای افزایش قابلیت رویشی مراتع، مفید است. بدون تردید چنین اقدامی، کاربری اراضی جدیدی که فعلاً مراتع تخریب شده یا رها شده و لم یزرع هستند و موضوعیتی نیز برای بهره‌برداری کشاورزی اعم از زراعی و یاغی را نیز ندارند، برای عشایر فراهم کرده و ساماندهی سکونتگاه‌های جدیدی را با مهندسی سیستمی و جامع‌نگر و دربرگیرنده کلیه نیازها را در دستور کار جدید مدیریت امور عشایر قرار می‌دهد.

۳- طرح ملی مدیریت پایدار دام و مرتع:

بیش از ۸۶ میلیون هکتار مراتع کشور با روندی تخریبی روبرو بوده و قابلیت‌های اکولوژیک آنها هر روز کاهش می‌یابد. ظرفیت این مراتع تنها قابلیت پذیرش یک سوم دام موجود کشور را دارد اما بهره‌برداری بی‌رویه همچنان ادامه دارد. تکیه‌گاه اصلی عشایر در تن دادن به مشقت کوچ از بیلاق به قشلاق وجود مراتع غنی و پربرکت است. اقدامات بعضاً پراکنده برای اجاره درازمدت مراتع و یا واگذاری مراتع به عشایر همراه بعضی اقدامات منطقی برای کودپاشی یا بذریابی در مراتع یا کنترل بسیار ضعیف ورود و خروج دام به مراتع هیچ کدام نتوانسته است روند تخریب را متوقف نموده و احیا و غنی‌سازی مراتع را به دنبال داشته باشد. در همین خصوص در چارچوب مدل‌سازی توسعه پایدار کشاورزی، طرح تحقیقات توسعه‌ای «مدیریت پایدار دام و مرتع» در حوزه آموزشی و پژوهشی وزارت جهادسازندگی تدوین و بعضی از مراحل جمع‌آوری اطلاعات و مطالعات را نیز طی کرده است و می‌تواند در صورت تکمیل و پیاده‌سازی، انقلابی در مدیریت و بهره‌برداری پایدار مرتع را به دنبال داشته باشد.

منطق نظریه‌پردازی در تدوین و ارائه طرح تغییر مدیریت بهره‌برداری از مراتع از روش «چرای آزاد» به «چرای نیمه آزاد» و یا تلفیق چرای روزانه در مرتع همراه با تغذیه دستی شبانه دام‌ها می‌باشد. این روش منجر به کاهش فشار دام بر مرتع شده و همچنین با تغذیه دستی مناسب شبانه دام‌ها، ضریب پرورش دام به ازای مواد مصرفی بالارفته و منجر به ارزش افزوده بیشتری طی دوره نگهداری و پرورش دام می‌شود.

از سوی دیگر در این روش، اقدامات اساسی برای حصارکشی، حفاظت آب و خاک و آبخیزداری، بذریابی، کودپاشی و احیا همه جانبه مرتع صورت گرفته و نظارت کامل بر زمان شروع و خاتمه بهره‌برداری از مرتع متناسب با زمان رویش و گلدهی گیاهان مرتعی نیز صورت می‌گیرد.

همچنین توجیه اقتصادی و موضوعیت اجرای بعضی از طرح‌های ملی پانزده گانه دیگر، مدل توسعه پایدار کشاورزی در کنار مدیریت پایدار دام و مرتع نیز افزایش

می‌یابد. از جمله این طرح‌های ملی می‌توان به طرح ملی عمل آوری ضایعات بخش کشاورزی برای تولید خوراک دام ارزان و فراوان اشاره کرد زیرا تغذیه دستی شبانه دام در زمان حضور در مرتع، اگرچه باعث کاهش فشار بر مرتع و افزایش ضریب پرورش و تولیدات دامی می‌شود اما خود هزینه بالایی در بر دارد. با تکیه بر عمل‌آوری ضایعات کشاورزی، تولید خوراک دام ارزان و فراوان که قابلیت بسته بندی، حمل و انبارداری را دارد، تغذیه دستی دام به صورت نیمه بسته و چرای نیمه آزاد توجیه اقتصادی مناسبی می‌یابد زیرا میزان افزایش راندمان پرورش و افزایش تولیدات، می‌تواند بازگشت سرمایه‌گذاری برای احیای مرتع و تغذیه دستی را پوشش دهد.

از سوی دیگر تلفیق اقدامات آبخیزداری و آبخوانداری با مدیریت پایدار دام و مرتع در کلان بخش اقتصادی تأمین اهداف پایدار حفاظت آب و خاک و افزایش تولید منابع آبی را با توسعه پایدار بخش امور دام و جامعه عشایری، دارای آثار پایداری مضاعف بوده و تأمین چند هدف با یک هزینه را در چارچوب توسعه پایدار کشاورزی محقق می‌کند. همچنین موضوع عمل‌آوری ضایعات کشاورزی که در فرایند آن پروتئین و الکل تولید می‌شود که از توجیه اقتصادی بالایی برخوردار است و با استفاده از پسماندهای این فرایند و با افزودن پودر جو و پودر یونجه و دیگر مکمل‌ها، انواع خوراک فرموله شده و جیره‌های طراحی شده و سازمان یافته برای انواع دام قابل تولید است. این موضوع فعالیت، پروژه‌های بسیار اقتصادی و مورد توجه جامعه عشایری خواهد بود تا با اتکا به آن، ضمن تولید فرآورده‌های ارزشمند و گران‌قیمت از ضایعات کشاورزی، خوراک دام ارزان و فراوان تولید کنند و با کمک به احیا و غنی‌سازی مراتع، برنامه‌های دامداری و دامپروری خود را برای انواع دام و طیور توسعه داده و دستاوردهای جدیدی را تجربه کنند.

قابل ذکر است که مدیریت پایدار دام و مرتع صرفاً به پرورش گوسفند و بز محدود نشده و کلیه انواع دام و طیور و به ویژه پرورش غاز و بوقلمون را در مراتع، همپای پرورش گوسفند و بز در دستور کار خود دارد که به نوعی دیگر، تحولی اساسی در

فعالیت‌های جامعه عشایری خواهد بود. اگر بنا باشد که «جهاد اقتصادی» با اتکا به بهینه‌سازی تجربیات بومی و استفاده کارآمد از دانش و فناوری‌های روزآمد محقق شود، در این صورت پرورش انواع طیور از قبیل غاز و بوقلمون در کنار پرورش گوسفند و بز نیز می‌تواند به عنوان فعالیت جانبی در دستورکار عشایر قرار گیرد و گامی مهم در «جهاد اقتصادی» در جامعه عشایری باشد.

نتیجه گیری:

جامعه عشایری به عنوان جامعه‌ای بالنده، فعال و پرتحرک و نقش آفرین در حیات ملی کشور می‌تواند نقش تعیین کننده‌ای در «جهاد اقتصادی» داشته باشد. این نقش از آنجا می‌تواند جدی و اثرگذار باشد که به قابلیت این جامعه در ترویج فرهنگ جهادگرانه در عرصه دفاع مقدس و سازندگی ایران اسلامی و به نقش تاریخی و اثرگذار این قشر اشاره شود. روند توسعه‌ای کشور و فرایند استفاده وسیع از فناوری‌ها نباید اسباب بهادادن اندک به این قشر خدمتگزار شود. بلکه لازم است با استفاده از دانش بومی، احیای فرهنگ و ارزش‌های غنی و تاریخ‌ساز جامعه عشایری، بهینه‌سازی کاربرد فناوری در زندگی و فعالیت جامعه عشایری و استفاده کارآمد از مدل‌های توسعه‌ای به خصوص آن دسته از زیرمدل‌ها که موضوعیت دام و مرتع و حوزه‌های آبخیز را شامل می‌شود، امکان زندگی پرنشاط‌تر، سرزنده‌تر و کارآمدتر را برای جامعه عشایری فراهم کرد تا این قشر خدمتگزار، مولد و موثر، سربلندتر از گذشته به زندگی اقتصادی و اجتماعی تاثیرگذار خود ادامه دهد. این امر ضروری، ممکن و دست یافتنی است. امید است با جدیت پیگیری و محقق شود. ان‌شاءالله.

فهرست منابع مورد استفاده:

- ۱- دفتر نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۷)، مجموعه مقالات اولین همایش فرهنگ و مدیریت جهادی.
- ۲- دفتر نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۸)، مجموعه مقالات دومین همایش فرهنگ و مدیریت جهادی.
- ۳- دفتر نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۸)، واکاوی و بازشناسی فرهنگ و مدیریت جهادی.
- ۴- موسوی (۱۳۹۰). فهرست نویسی و دسته بندی شاخص های مهم فرهنگ و مدیریت جهادی، سازمان جهاد کشاورزی استان تهران.
- ۵- شریفی، فرود (۱۳۸۷). ظرفیت و قابلیت تولید آب عرصه های منابع طبیعی سازمان جنگلها و مراتع کشور.
- ۶- مرکز تحقیقات آبخیزداری جهادسازندگی، گزارشات مطالعات آبخیزداری.
- ۷- پژوهشکده آبخیزداری جهاد کشاورزی، گزارشات مرحله ای ایستگاه های تحقیقات آبخیزداری.
- ۸- مرکز تحقیقات مهندسی جهاد سازندگی (واحد مرکزی تهران)، مطالعه امکان پذیری طراحی و ساخت سیستم تولید پروتئین تک یاخته از ضایعات کشاورزی.
- ۹- مرکز تحقیقات مهندسی جهادسازندگی (واحد استانی فارس)، مطالعات امکان پذیری تولید الکل از ضایعات و محصولات کشاورزی،
- ۱۰- دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۹)، سند چشم انداز توسعه ملی در افق ۱۴۰۴.
- ۱۱- گزارش عملکرد سازمان امور عشایر (۱۳۸۹).
- ۱۲- معاونت آموزش و تحقیقات جهادسازندگی (۱۳۸۷)، مدل توسعه پایدار کشاورزی.
- ۱۳- جهاد اقتصادی در بخش کشاورزی.
- ۱۴- امانپور، محمدتقی (۱۳۹۰). جهاد اقتصادی در حوزه مدیریت شهری.

منابع غیر مکتوب:

- ۱- رهنمودها و بیانات مقام معظم رهبری در پیام سال نو و در جمع زائرین حرم مطهر رضوی نوروز ۱۳۹۰.
- ۲- بیانات و رهنمودهای مقام معظم رهبری در ده سال گذشته.